УКРАЇНСЬКА НАЦІОНАЛЬНА ІДЕЯ ТА ЇЇ ЗНАЧЕННЯ ДЛЯ УТВЕРДЖЕННЯ ДЕРЖАВНОЇ НЕЗАЛЕЖНОСТІ УКРАЇНИ[1]

Дмитро ПАВЛИЧКО

Важко визначити, що таке національна ідея взагалі, бо її можна розуміти як зберігання материнської мови, обрядових звичаїв і т. ін. для окремої людини, родини чи громад, які проживають за межами рідного етносу. Але можна з'ясувати, що таке національна ідея для конкретного народу, який має свою мову, культурні й духовні традиції, пам'ять про своє минуле, характерні риси ментальності, економічні інтереси, територію, своєрідні способи добування засобів до життя. Національна ідея сполучає в собі визначальні прикметності народу і вимагає від нього для їхньої оборони та розвитку створення власної, ні від кого не залежної державної організації.

Отже, національна ідея — це творець, захисник, відновлювач і будівничий державності народу, його дух свободи, вищий рівень самоусвідомлення, ознака інтелектуальної зрілості, його здатність впливати на формування позитивного для себе політичного міжнародного клімату.

Державні організації українського етносу виникли в середині першого тисячоліття нашої ери. Є відомості про існування держави Кия, Щека і Хорива в перед-руські часи, а ще перед тим явив себе союз антських племен. Княгиня Ольга доницувала підкорену Києвом древлянську державу. Отже, Київська Русь виступає (вже як добре організована державна структура) на велетенській території. То була держава князя, його роду та військової дружини. Народ перебував у залежності від них, але не почувався відчуженим від політичного устрою, в якому жив, а вважав цю державу за свою.

"Слово про Ігорів похід" подає у високохудожній формі зміст національної ідеї Київської Русі. Це — утвердження родинної єдності князів, засудження їх династичної роздрібненості і ворожнечі. Якщо пригадати, що за сто років (1146—1246) Київ переходив з рук до рук сорок шість разів, тут княжило сім князів із семи ліній і трьох династій, то стає зрозумілою тривога автора "Слова" — великого патріота Київської держави, основу якої заклали племена саме українського етносу, передовсім поляни.

Київська Русь найбільше постраждала від нападів Юрія Долгорукого, засновника Москви, що був на чолі Володимиро-Суздальського князівства — першого державного утворення московитів. Могутність Київської держави підірвали не так кочові племена, що рinули на неї з Азії, як війна між киянами і суздальцями, що носила вже майже міжнаціональний характер.

Видатний український державник Данило Галицький продовжував традиції Ярослава Мудрого в орієнтації на Європу, він встановив тривалі контакти з західними сусідами і з Ватиканом; 1253 року одержав корону від Папи римського Інокентія IV на знак подяки за оборону християнського світу від татаро-монгольської навали.

Із середини XIV ст., тобто із занепадом Галицько-Волинської держави, українська ідея знаходить свій вияв у автономній князівській підпорядкованості литовській династії Гедиміновичів. Велике Князівство Литовське, яке називалось також Литовсько-Руською державою, генетично виводило себе з Київської Русі. Тут державною мовою була мова руська, за сучасною і точнішою назвою — староукраїнська, а система законів базувалась на "Руській правді" Ярослава Мудрого.

То був час, коли український народ зберігав і розвивав риси своєї окремішності. Відмирання нашої державності, а водночас початок формування української ідеї як протестуючої сили, сконцентрованої і в тих верствах, що втратили владу, і в тих, що найбільше відчули чуже поневолення, настає в процесі об'єднання Литви з Польщею.

Опір польській експансії на українські землі, що розпочалася в середині XIV ст. підкоренням Галицької Русі, чинили православні руськомовні литовські володарі. Аж коли князь Ягайло став польським королем (1383 р.), прийняв католицизм і створив конфедеративну польсько-литовську державу, все змінилося. Польська мова і віра почали витісняти українську мову і віру.

В XVI ст. віровизнання і національність були близькими, майже тотожними поняттями, тому оборона віри була також обороною нації.

Але головним носієм нашої національної ідеї тоді стала так звана римо-католицька Русь, тобто письменники і філософи, рутенці з походження, які одержали освіту й виховання в європейських університетах. Це — В. Загоровський, М. Стрийковський, С. Оріховський, С. Кльонович, В. Тяпинський та інші видатні таланти, які створили латиномовний пласт української літератури і своєю освіченістю успішно захищали українські шляхетські родини від політичного поглинання Польщею. Проте згодом вони почали втрачати свої позиції. Настає контрреформація в католицизмі, йде атака на православ'я як на схизму, а патріотична ініціатива переходить до православних, які духовно очолюють народні маси. Саме православне священництво виступило проти угоди Богдана Хмельницького з царем, але, силоміць підпорядковане московському патріархатові 1686 року, воно поступово було поглинуте російською церквою і стало скабою, що нею імперія прикріпила до себе Україну.

Та не менше значення має утворення нової політичної та військової еліти українського народу — Запорозької Січі — з розширенням її впливу на волості. Це був новий реальний прорив української політичної самоорганізації у вигляді нескорених панщизняними порядками селян, на чолі яких стають національно свідомі шляхтичі. Український феодал Дмитро Вишневецький (Байда), Черкаський і Канівський староста, сформував перші багатотисячні козацькі загони в низов'ї Дніпра і поводився як незалежний від польського короля володар. В Україні утворився численний стан військових людей, запорожців, національна свідомість яких розвивалася в державницькому напрямі. Про це свідчить ряд протипольських козацьких повстань ще перед добою Хмельниччини. Збройно оборонятися від польських магнатів і татарських нападів, мати своє військо на малодоступних теренах — це мрія про державу в державі, яку реалізували запорожці і яка надала українській ідеї не лише оборонний, а й наступальний характер.

Головні політичні постулати козацької держави створилися в другій половині XVI ст. на основі запровадження територіальної, полкової адміністрації в Україні — за планом суто козацької структури, що його пропонував Северин Наливайко, і частково за планом князівсько-шляхетсько-козацької структури, що його пропонував Йосип Верещинський. Це мало свій розвиток на початку XVII ст. і завершилося у визвольній війні під проводом Хмельницького.

Хмельницький та його наступники намагаються будувати Україну, беручи за приклад Польщу або Росію, а то були держави шляхти і боярства, а не народу. Наші найвидатніші гетьмани, за винятком Петра Дорошенка, Петрика, Івана Мазепи та Пилипа Орлика, не підіймалися до ідеї окремої, самостійної Української держави. Вони творили тільки субдержаву на рівні князівства, підпорядкованого чужоземному монархові, чим і зумовлювалися головні наші національні біди. Ідея незалежності не влилася в народні уми як необхідна умова існування нації, а творилася лише на рівні спорадичних актів. Тарас Шевченко називав наших гетьманів "варшавським сміттям" та "гряззю Москви", і це для нас цікаво не так за суттю звинувачення, як за тим, що поет інтуїтивно відзначав різницю між ступенем рабства.

Польська панщина не була кращою від російського кріпосництва, та все ж мала в собі дещицю європейського духу. З Польщі в Україну приходила культура політичного життя і мислення, що ґрунтувалася на праві українського козацтва і духовенства брати участь у королівському сеймі. "Історія XVII віку для українських народних мас, — пише Іван Франко, — то поступове послаблювання свобідного козацького елемента, ширення кріпацтва, зменшування і здушування автономії, початків просвіти народної і всіх прав української окремішності. Московська "плеть" так само дошкульна, як польська нагайка, та тільки гнала українську націю не на шлях поступу і цивілізації, а в безодню темноти і застою"[2]. Ці Франкові слова ще більше стосуються реалій XVIII століття, коли Україна вже зовсім потрапила під панування російського гарапника.

Тріумфальне і катастрофічне шістдесятиліття нашої історії, від 1648-го до 1709-го року, підняло українську ідею вгору, а потім ударило нею об землю, поклало напівживу до гробу. Її воскресіння мусило відбутися, бо в українському суспільстві з'являється освічений стан, який вірить у невмирущість мазепинської ідеї і створює міф про козаччину, що й донині є найсильнішим державотворчим чинником і джерелом натхнення літературних і політичних геніїв, емоційною основою для згоди в національній свідомості всіх українців.

Микола Костомаров, ідеолог Кирило-Мефодіївського братства, автор "Книг буття українського народу", знавець козацької історії, знайшов для її самостійницького продовження опору в слов'янстві та християнській моралі.

Незалежна Україна в союзі слов'янських націй та ще й справедлива соціально — це була політична формула, на яку працювали перші українські історики, дослідники й видавці народної творчості. "Історія Русів", читана в середовищі інтелігенції задовго до виходу друком 1846 року, висуває питання національної ідеї як головний нурт княжої і козацької доби. А перша наукова історія України — "История Малой России" Дмитра Бантиш-Каменського, видана 1822 року, на багатющому матеріалі показала суперечливість українських і московських інтересів, ховаючи у підтекст ідею української державності.

"Загроза козацькій державі, — пише Валерій Шевчук, — з її правами й вольностями, яка постала в часи Петра I, а також брутальне ставлення до тих прав та умалення їхнє з боку царя-деспота, примусили тогочасне суспільство ширше осмислювати власну історію, що сприяло творенню літописів, хронік, реєстрів, поетичних творів на історичну тематику"[3]. Козацькі літописи Григорія Граб'янки та Самійла Величка працювали на нашу державницьку ідею, подаючи правдиву історію України в її найважливіших вузлах — українсько-польських та українсько-російських суперечностях і збройних конфліктах.

Дала себе знати декоративна державність, що існувала у формі гетьманщини з царської ласки, чи, точніше, з хитрої обачливості російських правителів, які дозволяли поневоленому народові побавитися в свою державність. Гетьманщина в післямазепинські часи — прообраз радянської України — була створена для того, щоб російське гноблення прикрити формальною владою українських чиновників. Для імперії Романових не було нічого страшнішого за ідею самостійної України навіть у складі федеративної слов'янської держави. Граф Орлов назвав цю ідею "вченою нісенітницею трьох молодих людей" і все зробив, щоб тих людей та їхніх однодумців вилучити з нормального життя, зачинити за грати, пожиттєво переслідувати, змусити до політично нейтральної чи навіть проімперської творчості.

Але з кириломефодіївців вийшов Тарас Шевченко, найсвітліший український геній, що в своїх творах дає образ України, розп'ятої російськими царями та її "лукавими чадами". Це — Україна воскресаюча. "Воскресни, мамо!" — кличе поет, встань, відомсти за свої страждання. Не вперше в нашій національній ідеї з'являється мотив справедливої помсти. Шевченко продовжив традицію наших полемістів XVI ст., які висунули ідею природного права кожного народу збройно оборонятися проти своїх гнобителів. Цей важливий мотив проходить у численних творах наших давніх письменників і знаходить теоретичне обґрунтування в трактаті видатного мислителя XVIII ст. Михайла Козачинського "Філософія аристотеліанства". "Природний закон, — пише Козачинський, — завжди дозволяє вбивство того, хто погрожує сокирою"[4]. На цьому законі постійно робить наголос також "Історія Русів". Поезія Шевченка надала особистісному чуттю національні виміри. Вона діє як відсвіжуючий дух гідності й відплати не лише за горе України, а й за приниження особистості, яка не зносить рабства і готова не ридати, а відповісти ударом за образу своєї честі.

Шевченкова любов до України змагається з його любов'ю до правди Бога. Поет вважав, що Бог покидає напризволяще невільників і протестував проти цього. Але саме правдою Бога він користувався не раз, викриваючи фальшиву науку церковників, які проповідували рабську покору і потульність надламаного духу. Українська ідея в розумінні Шевченка належить до сутності світу і мусить бути явлена Богом, який у тій сутності перебуває. Крім філософського, поет мав і політичний погляд на відновлення Української держави. В "Передмові до видання другого "Кобзаря" (1847) Шевченко коротко аргументував рівноправність українців і росіян в тому, що дає їм підставу мати свої окремі не лише культури, але й держави: "У їх народ і слово, і у нас народ і слово"[5].

Шевченко вніс в українську ідею титанічну емоційну силу, що стала релігією нації. Епігони та сентиментальні поклонники Шевченка пересунули у сферу почувань багато політичних проблем, які потребують раціонального і прагматичного підходу. Духовне життя в творах Шевченка ставало майже рівнозначним перебуванню в свободі. За комуністичних часів громадянським подвигом було встати при співанні "Заповіту" в присутності представників влади. Це був героїзм, але, на жаль, героями почувалися й ті, що не вставали, а тільки слухали. Для багатьох і цього було досить.

Михайло Драгоманов змінює програму кириломефодіївців. Він орієнтується вже не на загальнослов'янські, а на загальноєвропейські демократизаційні явища, на соціальну й духовну спорідненість народів, на конституційне обмеження монархічної влади як факторів, які можуть наблизити визволення України. Федералістична доктрина перебудови Росії здається йому найбільш реалістичною, оскільки, як тоді вважалось, російська влада змушена буде змінюватись під тиском демократичних перемін у Європі.

На порозі XX ст. з'явилося два важливі документи, спрямовані проти ідеї федеративного зв'язку України з Росією: книжка Юліана Бачинського "Україна іггесіепіа" (1895) та брошура Миколи Міхновського "Самостійна Україна", написана 1900 року в Харкові як програма заснованої тоді і там же Революційної української партії.

Бачинський доводив, що "економічні суперечності, які заходять між Україною та рештою Росії"[6], неухильно вестимуть до унезалежнення українського народу. Це був підбитий марксизмом підхід до справи, важливий не так аргументацією, як постановкою питання про "потребу політичної самостійності України" (слова І. Франка).

Міхновський зосередив свою увагу на "Переяславській Конституції" 1654 року. Звідти виводив права українського народу мати свою державу. Гасло Міхновського — "Одна-єдина, нероздільна, вільна, самостійна Україна від Карпатів аж по Кавказ" — збудоване на шевченківських візіях, на вірі в сили молодої інтелігенції. Тут знову з'являється відгомін природного права народу боротися збройно за своє національне державне життя: "нелюдські відносини росіян до нас освячують нашу до їх ненависть і наше моральне право убити насильника, обороняючись від насилля"[7].

Теоретичну базу для української національної ідеї того ж 1900 року в статті "Поза межами можливого" висуває Франко. Це найбільш аргументована характеристика не лише нашої, але й будь-якої іншої національної ідеї як складової історичного процесу. Однобічне, оперте винятково на розвитку економічних важелів Марксове розуміння історії Франко заперечує і доводить, що матеріальна продуктивність розвивається тільки там, де присутня боротьба і конкуренція у сфері соціальних ідеалів. "А тут, — пише Франко, — синтезом усіх ідеальних змагань, будовою, до якої повинні йти всі цеглини, буде ідеал повного, нічим не в'язаного і не обмежуваного... життя і розвою нації. Все, що йде поза рами нації, се або фарисейство людей, що інтернаціональними ідеалами раді би прикрити свої змагання до панування одної нації над другою, або хоробливий сентименталізм фантастів, що раді би широкими "вселюдськими" фразами покрити своє духовне відчуження від рідної нації"[8].

Проводирі Української Народної Республіки на початку своєї діяльності трималися федералістичної концепції, але напад більшовицької Росії на Україну змусив їх, за висловом Михайла Грушевського, до "очищення вогнем" своїх поглядів. З появою Четвертого універсалу Центральної ради самостійницька ідея остаточно перемогла в українській політичній думці.

Дмитро Донцов у книжці "Націоналізм" (1926) назвав Драгоманова та його послідовників, у тому числі провідників УНР, "плебеями", а їхню філософію державності — "провансальством" і зрадою національних інтересів. Це несправедливий суд надмірно праведного судді, який дивився тільки в минуле і не міг знати, що УНР і ЗУНР своїми жертвами, трагічними постатями політиків, а також своїми перемогами повернули українську ідею на шлях, який неухильно вів до майбутнього утвердження державної незалежності України.

Інтегральний націоналізм Донцова виник не лише як критика "м'якотілості" наших провідників, але і як реакція на більшовизм, збройний опір якому, розглядаючи питання теоретично, можна було чинити тільки на засадах тоталітарної ідеології. Український націоналістичний рух на практиці був завжди оборонним, визвольним, патріотичним рухом, який боровся за незалежність України, за право народу мати свою державу. В українську ідею націоналістичний рух вніс патріотичну одержимість, яка мала і свої негативні сторони, але назагал служила головному законові демократії — національній свободі.

Комуністична верхівка СРСР найбільше боялася відновлення української державності в рамках соціалістичної федерації народів, якою на словах була радянська імперія. На початку 20-х років Москва загравала з колишніми лідерами УНР, виставляючи радянську Україну як державу соціальної справедливості, де також мали

б торжествувати національні домагання народу. Частина української інтелігенції повірила Москві. Не диво, бо тоді вірила Москві значна частина європейської інтелектуальної еліти.

Та швидко все змінилось. Імперська комуністична влада почала проводити порівнянний хіба що з фашистським вигублюванням євреїв геноцид щодо українського народу. Тиранові йшлося не про боротьбу з класовим ворогом, що ним у його уяві була інтелігенція. Він хотів зупинити взагалі розвиток національної свідомості українців, а для цього паралельно з арештами, вбивствами, засланнями в Сибір українських інтелектуалів вирішив знищити українське селянство, звідки надходив основний приплив національно свідомих людей і кадрів у державні установи. Організований Сталіним та його прислужниками 1933 року голодомор в Україні поклав у землю сім мільйонів хліборобів. Тоді ж за один рік знищено понад сто тисяч українських комуністів, які прийшли в партію з надією будувати українську соціалістичну державу. Це були люди, що, подібно до Скрипника та Хвильового, розчарувались у російському комунізмі, чинили йому опір і свідомо йшли на смерть або ж були механічно втягнуті між триби каральної машини.

"Комуністична Москва" перестала вірити "комуністичному Києву": страх перед націонал-комунізмом був такий великий, що почався відстріл українських партійних кадрів усіх рангів без розбору. Микита Хрущов, що його Сталін 1938 року прислав наводити порядок в КПУ, писав: "Не залишено жодного секретаря районного виконавчого комітету, жодного секретаря Ради народних комісарів, ба навіть жодного депутата. Ми мали починати перебудову з нуля"[9].

Націонал-комунізм більше не був вірою, а став ширмою українства в 60-і і 70-і роки XX ст. Цитатами з Леніна, який дозволяв собі, як послідовник Мак'явеллі, вимагати від кожного комуніста в Україні знання української мови і водночас створив апарат для ліквідації тієї мови, творча інтелігенція намагалася захищати національну культуру і свою гідність. І знову Москва вдається до репресій, спираючись на присланих для наведення порядку росіян, а в першу чергу — на видресируваних малоросів.

Володимир Щербицький на засіданні політбюро ЦК КПУ 19 червня 1972 року схарактеризував ситуацію в Україні як небезпечну для радянської влади, звинуватив творчу інтелігенцію в націоналізмі, долучивши до "злочинців" і Петра Шелеста — за книжку "Україна наша радянська" і за те, що на письменницькому з'їзді той закликав "берегти нашу рідну українську мову".

Це був час піднесення української національної свідомості, розбудженої книжкою Івана Дзюби "Інтернаціоналізм чи русифікація?" та багатьма іншими творами письменників-шістдесятників і дисидентів, які ставили ту ж таки проблему — лицемірність ленінської національної політики. Велике значення мали присвячені цій проблемі наукові трактати Юрія Бадзя, статті на захист інакодумання Юрія Литвина. З людей освічених і незламних у своєму патріотизмі сформувався український рух опору. Політичне мислення цих людей сміливістю і чітким розумінням колоніального становища України перейшло в історію як підготовчий етап до створення Народного руху України і розвалу червоної імперії. Духовними провідниками інтелігенції стали політичні в'язні: Левко Лук'яненко, Юрій Бадзьо, Вячеслав Чорновіл, Микола Руденко, Євген Сверстюк, Іван Світличний, Василь Стус, Валерій Марченко, Василь Овсієнко, Михайло й Богдан Горині та багато інших борців за свободу.

На них орієнтувалися незаарештовані, але взяті під нагляд і підслух найталановитіші письменники. Водночас ідея української державності поширилася в середовищі наукової, гуманітарної і технічної інтелігенції, яка наприкінці 80-х років створила багато громадських напівлегальних антирадянських організацій. Так виникла троїста плеяда українських інтелігентів, що організувала Рух, очолила антирадянські демонстрації і мітинги, повела за собою народні маси і, зрештою, створила революційну атмосферу, єдиним мирним виходом з якої могло бути тільки проголошення самостійної України.

Спрацював закон передачі української ідеї від покоління до покоління, що ґрунтувався на відновленні попереднього досвіду та пам'яті про віддані жертви за ідею. Кремлівські верховоди у 80-і роки остерігалися повторювати криваві сталінські репресії. Отже, творці української культури і носії національної ідеї, вмираючи на Соловках, на будові Біломор-каналу, під кулями в Сандормосі, віддавали своє життя не лише за волю свого покоління, але й за тих, хто в наступні десятиліття заступить їх у цьому світі і підніме прапор самостійності України.

II

Перший заповіт української ідеї виконано двома юридичними діями 1991 року: голосуванням Верховної Ради за Акт проголошення незалежності України 24 серпня і голосуванням всього народу за цей документ на референдумі 1 грудня. На всі прийдешні часи має діяти усвідомлена легітимність нашої державності, її демократична правова основа. Такого в нашій історії не було. Вперше не повстання, не зброя, не якась партія, що узурпує собі владу, а мирний волевияв усього народу здобуває національну державність. В цій перемозі пульсує кров, пролита за Україну протягом нашої історії, торжествує волаюча правда наших геніїв. Довго виборювана стражданнями народу і саме тому правно здобута наша держава, хоч і далека від ідеалу, є та й буде окриленням духу нації на всі майбутні століття. Змінюватиметься її система правління, яка напевне переживатиме політичні струси, господарські кризи, часи розгубленості і ницості своїх лідерів, але всупереч усьому Україна ставатиме дедалі більше українською, демократичною і європейською.

Успішним виборювачем цього був Народний рух України. Сила Руху виявилась в його загальнонародному характері. Рух у своїх документах синтезував ідею державності з моральними й демократичними загальнолюдськими цінностями, виступив за свободу не тільки корінної нації, а й усіх етнічних меншостей, які мають політично єднатися з провідним етносом держави.

Саме тоді розпався ідеологічний і військовий обруч, яким комуністична імперія тримала в покорі своїх сателітів у Центральній Європі. Становлення України як незалежної держави мало величезне історичне значення і на міжнародному рівні. Ми не спізнилися, ми повстали в належну хвилину, взялися за руки з усіма народами, що визволялися. Ми, тобто лідери і члени Руху, знали, що комуністична влада може танками розчавити наші збори і мітинги. Якщо цього не сталося, треба завдячувати насамперед не зовнішнім обставинам, а нашому народові. Комуністична влада була паралізована ланцюгом від Львова до Києва, що його утворили народні маси на підтримку національній ідеї. Вся свідома Україна в думках була на тій дорозі. Так розгорталася мирна революція, збиралися мільйони людей в усіх містах України на підтримку повалення тоталітарного режиму і проголошення Української держави.

Постає питання: чому ж, повставши і проголосувавши за свою державу, наш народ ще не створив громадянського суспільства, яке стоїть над державною владою, керує нею й вимагає від неї чесної роботи? Чому за десятиліття незалежності він не забезпечив собі відповідно до свого багатства, до своїх продуктивних потужностей, зрештою, відповідного своїй чисельності і великій території гідного місця в Європі? Чому, виконавши перший заповіт своїх прагнень, наш народ, ніби втомлений від перенапруги океан, затих, ліниво похлюпуючи вряди-годи млявою хвилею? Якщо національна ідея не спрацювала в умовах державності, то чому?

Колись Костомаров порівнював українців з поляками: "Це ніби дві галузі, які виросли супротивно: на одній зложено й виховано панство, на другій — хлопство, мужицтво, або, говорячи простіше: поляки — народ глибоко аристократичний, українці — народ глибоко демократичний.... польська аристократія вельми демократична, українська демократія — вельми аристократична"[10]. Це правда. Наша демократична аристократичність — надмірна амбіційність, пихата обмеженість, безмежна самозакоханість — ось що було і є нині внутрішнім гальмом нашого національного розвитку. Егоїзм пересічних, а ще більше — піднесених, обдарованих високим інтелектом українців призводив до того, що вони воліли бути радше під чужою рукою, ніж значними особами — серед своїх. Найбільше горе непересічного українця — служити братові. Неприязнь до брата така поширена, що стала загальнонаціональним комплексом меншовартості. Ось що було і є нині причиною багатьох, якщо не всіх наших національних невдач.

Ми любили хвалитися своїм демократизмом. Захоплено читали і писали книжки про Запорозьку Січ, де кожен козак мав право кинути багном в обличчя новообраного кошового. А багно демократії виїдало очі нашій державності. Виїдало і тепер виїдає, бо ганьбити не владу, а свою державу стало звичкою не лише прихованих ворогів української ідеї, але й наших показушних героїв, що їх наплодила обкидана болотом демократія. Ми не мали з XIV ст. освяченої спадкоємністю національної влади. Відсутність у нас протягом довгого часу в періоди бездержавності класу справжньої

аристократії, верстви, що її покликанням в інших націй була тверда влада над своїм народом в ім'я національної державності, — це наше нещастя. Ми мурували свою державу, щоразу починаючи з фундаменту, а наші сусіди свою державність лише добудовували, накладаючи на стерті трони нову позолоту.

В нашій історії чергувалися короткочасні визвольні рухи з довгими періодами "облудливої покірності", які оберталися в часи національного відступництва, добровільного переходу нашої еліти на службу Польщі і Росії. Син Яреми Вишневецького Михайло Корибут став, хоч нездарним, та все ж королем Польщі, а Олександр Безбородько, що, за висловом Пушкіна, "скочив у князі з хохлів", був канцлером уряду Катерини II. До речі, це він підказав цариці ідею розділу Польщі, щоб до Російської імперії прилучити майже всю Україну. Можливо, канцлер думав про те, що тоді Україна матиме лише одного ворога — Росію, а з одним ворогом легше воювати, ніж із двома.

Ми не раз так близько були до національної смерті, що й сьогодні стає моторошно, коли, йдучи за спогадами Євгена Чикаленка, подумаємо, що, якби розбився поїзд, яким 1903 року з Києва до Полтави на відкриття пам'ятника Котляревському їхали українські письменники, то нашому національному рухові прийшов би крах. Вся українська еліта вміщалася у двох вагонах того потягу.

Хто міг подумати, що за якихось п'ятнадцять літ, 1918 року, постане УНР з усіма ознаками самостійної держави, а 1919 року Симон Петлюра небезпідставно говоритиме, що за два роки незалежності український народ перетворився в націю!

Це велика дивина нашого народу. Ярослав Осмомисл говорив про вдачу галицьких бояр, порівнюючи їх із корінням: щоб воно пахло, його треба потовкти. Так відбувалося з нашим народом. Що більше його товкли на всі лади, то виразніше він являв свою душу. Але ось він стає вільним, має державу — та чомусь подається назад, в часи, коли він ставав етнографічною масою. А причина ясна: йому не дали ожити в національній ідеї; його тримають не в ступі, де макогоном з нього виганяли державницькі почування, а в загороді нужди, ідеологічної невизначеності, морального занепаду. Рідна держава перейняла імперські форми правління, зрусифіковані кадри чиновників, для яких національна ідея обмежується прапором і портретом Шевченка або Грушевського в кабінеті.

Але чи те все, на що скаржимось, є провиною тільки нашої влади й політичної еліти, чи, може, давня бацила рабства підточує сформований не успіхами, а поразками і падіннями, відчаєм наш народний характер? На нашу національну психіку впливала історична дійсність, в якій українська ідея зазнавала катастроф і погромів, а її носії гинули в тюрмах, у Сибіру, поневірялися в еміграції. Наша історична доля навчала жити, уникаючи щоденного протистояння з неправдою, сповідувати філософію слухняного теляти, яке ссе дві корови. Нахили, необхідні для суспільного, громадського, політичного життя, з часом у народі атрофувалися, а для їхнього відродження потрібен час і відповідна політика рідної держави. А такої політики нема.

Наш народ сьогодні бідний, зрусифікований, роздертий конфесійними чварами, врізнобіч керований державною владою і національною, на жаль, між собою пересвареною, елітою. Бідний не тому, що дурний чи не працьовитий, а тому, що окрадений олігархами, а перед тим — радянською партократією. Русифікований, бо політика обрусіння проводилася царями і генеральними секретарями з однаковою заповзятливістю, а тепер майже всі засоби масової інформації в нас працюють на ту ж таки мету. Вони тримають нас при російщині, ніби якійсь вищій формі свідомості і пізнання світу, при москвоцентризмі, що передбачає зневажливе ставлення до рідної мови й культури. Найвища влада намагається обходити мовчанкою питання русифікації, бо сама не тільки в мові, а в глибині душі зрусифікована. Наш народ повертається і, я вірю, повернеться до своєї мови, але влада, яка розмовляє українською мовою, а думає по-російськи, ніколи українською не буде. І далі головним засобом русифікації України є російська церква. Вона постачає Московському патріархатові більшість коштів на його потреби. Тому належить сказати: остаточна перемога нашої державності настане аж тоді, коли в Україні утвердиться помісна національна церква під омофором Києва.

Національна ідея спрацювала на етапі проголошення самостійності України, і саме ця ідея в умовах державності мала б ще більше працювати. Але її не прийняли, не зрозуміли, відсу-

нули вбік високі чиновники, призвичаєні до гнучкого патріотизму, який у Львові славить Мазепу і Грушевського, а в Донецьку боїться слово сказати українською мовою. Проблема нашої влади полягає не в розчленованості зовнішньої політики між Сходом і Заходом, бо по суті вона мусить бути активною і різною на західному і на східному напрямі. Біда наша — це дволикість внутрішньої політики, яка заохочує до постійного роздвоєння: на сході України потурає русифікації, на заході — грає роль українізатора, на сході береже пам'ятники Леніну, на заході — благословляє пам'ятники Бандері.

В нас немає урядової національної політики, суб'єктом якої був би український народ як суверен держави і її творець. Така політика не може й не повинна бути побудована на ненависті українців до народів, що в минулому нас поневолювали. В інтелектуальні обрії українства взагалі не може входити зневага до іншої нації. Якщо стрижнем національної ідеї є свобода, то, власне, свобода повинна бути динамічним, живим рушієм політики, що могла б творити з усіх громадян України сучасну націю, підносити її до рівня розвинених демократичних держав, але без упосліджения, а з вивищенням нації корінної.

А чим є національна свобода, як не творенням насамперед найнеобхідніших засад для духовного життя народу? Проте в нас за роки незалежності кількість україномовної преси зменшилась, а кількість російськомовної — збільшилась у п'ять разів. 80 % друкованих засобів масової інформації в Україні зареєстровано як російськомовні або двомовні видання, більшість із них фінансується з Росії. Подібна ситуація і в телебаченні. Власники, редактори, коментатори майже всіх засобів масової інформації прикривають свої москвофільські уподобання вимогами ринку, засадами демократії, відсутністю в нас талановитих журналістів. Панує радянська думка про другорядність, аматорство, безмозкість українського письменницького і газетного слова. Ніхто з наших політологів не поставив собі завдання бодай раз проаналізувати "високий рівень" російськомовної літературної макулатури, що заповнює наш книжковий базар, російськомовної преси і російськомовних телеведучих в Україні, щоб показати їхню відсталість, бульварщину, цинізм, приховану ненависть до всього українського і прислужницький стиль в матеріалах про владу і стосовно Москви.

Хочеться процитувати канадський закон щодо засобів масової інформації, який наголошує: радіомовлення і телебачення має бути "у власності й під контролем канадців", має служити "збереженню, збагаченню та зміцненню культурного, політичного, соціального та економічного ладу Канади... поширенню канадського погляду на навколишній світ за допомогою різноманітних програм, що відображають канадську позицію, думки, ідеї, цінність і художню творчість"[11].

Українські видавництва та журнали, обкладені податками, платою за оренду приміщень, позбавлені державної уваги й підтримки, опинились у набагато складнішій ситуації, як це було за радянських часів. Наша влада для нашої культури — мачуха, нагадує сонце за Полярним колом: світить, та ніколи не гріє.

Але за всіх злигоднів першого самостійного десятиліття наш народ за цей час все-таки розвивався під знаком української ідеї. Він явив досить високий рівень політичної культури, що засвідчили вибори до Верховної Ради 2002 року.

Наш народ не молодий, але й не ветхий, він не любить голосно сповідатися, ніби соромиться своїх найглибших почувань. Він уміє дочекатися слушної нагоди і, вже не озираючись ні на кого, заявити про те, що йому найбільше болить. Його нелегко підняти на боротьбу за українську ідею, але, коли він підніметься, його не зупиниш. Прикладом може бути десятилітня війна проти фашистської окупації України, а потім — проти радянського режиму, війна без перспективи на перемогу, а тільки заради вірності своєму ідеалові. Ця визвольна боротьба могла бути зупинена тільки насильницьким вивезенням півтора мільйона галичан і волиняків у Сибір та смертю зі зброєю в руках сотень і тисяч воїнів Української Повстанської армії, героїчну боротьбу якої ми не тільки маємо визнати, а ввести її в свою державотворчу свідомість.

Це була остання (дай Боже, щоб остання!) війна українського народу за свою державу. Хоч точилась у середині XX ст. і головним чином у Західній Україні, вона своїм духом нагадувала козацькі повстання. Туди, в добу наших великих народних поривань XVII ст., були задивлені старшини й рядові стрільці УПА, які вибирали собі з козацьких прізвищ псевда і вмирали як Богуни, Кривоноси, Гамалії, Дорошенки, замикаючи таким чином трагічне коло нашої історії [...]

III

За козацької доби носієм української політичної думки виступала старшина. Кращі її представники були також, за сучасним терміном, інтелігенцією, в природі її розуму духовне начало вивищувалося над усіма матеріальними мотиваціями. Гетьман Петро Конашевич-Сагайдачний з усім запорозьким товариством вступив до Київського братства, і це свідчить про те, що Січ зобов'язувалася боронити духовне осердя нації. Видатні прибічники Хмельницького — люди з європейською освітою, а сам dux zaporoziensis — поліглот з виховання, а не тільки через перебування в турецькому полоні чи виконання іноземних військових завдань. А Іван Мазепа — людина універсальної освіченості, знавець багатьох мов, поет, музикант (грав чудово на бандурі), один із головних творців українського архітектурного бароко. А Пилип Орлик — творець першої в Європі демократичної конституції, схваленої 5 квітня 1710 року, високоосвічена людина, визначний політичний мислитель, автор не лише поезій та маніфестів, але й великого "Діаріуша", ще досконало не вивченого нами. Його художні твори визначаються бароковою вишуканістю, він міг увійти в історію нашої культури і без свого гетьманування.

Та краще не висвітлювати парсуни козацьких лідерів, щоб не бачити, наскільки ми відійшли назад до обскурантських традицій, коли володар міг бути неграмотним, не вмів підписатися, як це було з французьким королем, чоловіком Анни Ярославни.

Українська інтелігенція нових часів не могла бути одночасно інтелектуальною і збройною фалангою народу, але тримала в пам'яті своє не тільки культурницьке, а й державотворче покликання і при слушній нагоді ставала на чолі оружних сил нації. Українська інтелігенція — головна державницька сила нашого народу, що явила себе на початку і наприкінці XX ст. Між цими двома виходами на політичну сцену вона була найбільше переслідувана саме за вірність національному ідеалу. Цей ідеал прочитувався у творчості Миколи Зерова, Миколи Хвильового, Миколи Куліша, Валер'яна Підмогильного, Михайла Бойчука та багатьох інших великих і менших представників відродження української культури. Новаторські школи і течії в літературі і мистецтві виражали тоді все найкраще і найздоровіше, що було в субстанції українського народу. Саме тому у чекістських катівнях було розстріляне українське культурне відродження 20 — 30-х років XX ст.

Потяг створювати в незалежній Україні багатопартійне суспільство, інспірований ненавистю до всевладдя й культу комуністичної партії, був спонтанний, нестримний, закономірний, але через властивий нашим лідерам комплекс особистого егоїзму призвів до роздрібнення національних сил, до знекровлення української ідеї. Сп'янілі від перемоги, наші лідери втратили відчуття реальності і не зауважили, що в державі діє проімперська ідеологія, яка має ще й фінансово підтримувану з Москви систему русифікації України.

З перших президентських виборів українська політична еліта почала розвалюватися. Вузькопартійні та вождівські амбіції не дозволили учасникам доленосної кампанії домовитись між собою і, якщо не виграти вибори, то вибороти собі в очах нації визнання і підтримку, які має мудра й перспективна опозиція. Але наші лідери, як це писав ще про своїх попередників Мазепа, "през незгоду всі пропали, самі себе звоювали". Неспроможність мислити стратегічно, підніматися над дріб'язковими справами й особистими образами, відмовитись від булави провідника на користь іншого, хай навіть у чомусь слабкішого, але зате єдиного лідера — це для наших чільних патріотів річ поки що неподоланна.

Коли Президент Леонід Кравчук пропонував створити рухівський уряд, наші лідери відмовилися брати владу, аргументуючи це тим, що співпраця з колишнім секретарем ЦК КПУ дискредитує націонал-демократів. То була тяжка помилка, що потягла за собою ряд негативних для України наслідків аж до того, що всі керівні посади в державі опинилися в руках колишньої радянської номенклатури.

Це свідчить про слабку теоретичну підготовку наших політиків, про те, що вони запізно почали вивчати настанови В'ячеслава Липинського, який наголошував, що успіх новоствореної держави може бути забезпечений тільки співробітництвом між новими революційними силами, що прийшли до влади, і чиновниками колишньої влади. Нам ішла в руки найважливіша в державі урядова ланка, але ми не взяли її, бо хотіли мати все й одразу до остан-

ньої адміністративної клітини, а для цього треба було брати владу кров'ю, а не переговорами з Президентом. Але то була б уже інша історія, страшніша і, напевне, програшна для нашої державності, бо наша демократія не володіла сформованим державним апаратом [...]

IV

Певна річ, європейський вибір України належить до нашого національного ідеалу. Але треба пам'ятати, що ми виходимо з державністю на кін європейської історії в часи глобалізації, тобто об'єднування континенту в наднаціональну організацію, яка крок за кроком посувається до того, щоб стати новою Священною Римською імперією. Вже є спільна валюта, спільні зовнішні кордони, спільне, добре плановане господарство, бракує ще спільної армії та конституції. Але це незабаром буде. Європейський Союз, що виник з потреби захисту від комуністичної імперії, поступово сам стає наддержавою і несе загрозу для існування автентичних національних організмів.

Замість національного статусу людини висувається статус її громадянства, який "уже не зводиться просто до приналежності до якоїсь держави, а дає шанс на включеність у сучасну цивілізацію, не обмежену рамками окремих країн і континентів"[12]. Це нагадує статус громадянства, що його намагалися запровадити в життя всі імперії, щоб збутися нібито "національної обмеженості" своїх різноплемінних громадян. Будівники такої цивілізації надають перевагу побутово-комфортному, матеріально-споживацькому, космополітичному, а не національно-духовному життю людини.

Вони підпорядковані ідеї і практиці економічної глобалізації, вимогам міжнародної співпраці, яка в теорії здається дорогою до матеріального благоденства на всій планеті, але насправді є засобом ще більшого збагачення розвинених країн. Держави, які поставляють усьому світові засоби транспорту і зв'язку, високі технології виробництва найнеобхідніших товарів, уніфікують духовне життя планети, зводять його до зодноковіння, до примітивних безнаціональних форм. "Коли нашою долею, — пише польський філософ Лешек Колаковський, — мало б стати знищення культурного розмаїття світу в ім'я якоїсь "планетарної" цивілізації, то це призначення, либонь, не могло б збутися інакше, ніж ціною такого переривання тяглої традиції, яке потягло б за собою смертельну небезпеку для кожної цивілізації зокрема і для людської цивілізації загалом"[13]. І знову ж таки маємо згадати про так званий "природний закон", основи якого розробляли наші мислителі ще з XVI ст. Кожна нація — це творена вищою силою жива сутність, своєрідна ноосфера, знищення якої — злочин так само великий, як нищення індивідуальної сутності людини.

Якщо мати на увазі християнську цивілізацію, яка черпає свою життєвість із церковних патріотичних та обрядових відмінностей європейських народів, то і вона вже під загрозою. В храмі, де не моляться за націю, де не сприймають своєрідних різдвяних та великодніх національних традицій, панує студена догма, оглуплення і стандартизація віруючих, що врешті-решт обертається на скептичне ставлення до Бога. Смертельну небезпеку для кожної національної культури і національної ідеї не усунуто провалом комуністичних теорій перебудови світу. Ця небезпека тепер загрожує з іншого боку. На місце тоталітаризму приходить глобалізація Європи, де для національних почувань вже побудовано музеї. Але національне почуття — це почуття природне, релігійне, духовне, пов'язане з вірою в спільне безсмертя людини і народу.

Отже, так само, як національний фанатизм у формі німецького чи російського шовінізму знищував духовність Європи, так буде знищувати її національний нігілізм і малодушне пристосування слабких народів до ролі прислужників у спільному європейському домі. Тому найголовнішою складовою української ідеї на будущину має бути міцна державність і міцна відпорність до всілякого підлабузництва і самопринижения перед сильними націями.

Ніхто не знає, чи вдасться Європейському Союзові збалансувати національні інтереси народів, які входять уже і невдовзі увійдуть до нього. Якщо важливі справи у Європейському Союзі будуть вирішуватись більшістю голосів, а не консенсусом, то малочисельні нації потраплять у залежність від великих числом народів. Конфлікти на національній основі — неуникненні. Вже сьогодні немає згоди в багатьох питаннях, а домінація англійської мови, споживацької, низькопробної, посмітюшної культури, розповсюдження брутальної вседо-

зволеності під прикриттям демократії викликають тривогу і протести мислячих європейців.

Не Європейський Союз, а НАТО мало б бути першою організацією, куди Україні належить прийти, щоб зміцнити свою безпеку і державність. Та наша біда в тому, що всі контакти з Європою ми вибудовуємо тільки на економічних засадах. На маяк Європейського Союзу ідемо, немов корабель жебраків і піратів. Не вміємо або — що гірше — не хочемо працювати з Європою як національна команда. Відсутність при кермі держави національної ідеї робить нас в очах Європи голодними птахами, котрі з'являються в небі, як тільки з багатого корабля кидають у море недоїдки.

Без національного обличчя, без власного культурного надбання, яке Україна повинна демонструвати світові, навіть будучи в Європейському Союзі, вона викликатиме зневажливі оцінки Заходу, а в "старшого брата" — млосне бажання знову обернути її на свою вотчину, та не тільки бажання, а й певні заходи щодо цього.

Слава Богу, наша економічна відсталість не дасть нам негайно опинитись у союзі з народами, які шанують тільки рівних собі і не проти затоптати і розвіяти нашу нетривку державницьку ідею. Це не означає, що ми повинні радіти своєю бідністю, її треба позбуватися як найбільшого внутрішнього горя, а не як зовнішньої перешкоди на шляху до Європи. Справу треба поставити так, щоб нас запрошували як могутню державу з високим добробутом до об'єднання з Європою, розуміючи, що ми там потрібні насамперед не як виробники і з'їдачі хліба, а як нація, котра дає континентові омріяну безпеку.

Сучасній західній цивілізації, у формуванні якої досі українська культура участі майже не брала, хоч її впливи постійно відчувала, бракує оздоровчих, нових, ініціативних ідей. З такими ідеями українська культура могла б прийти до Європи, бо вона їх виробила в процесі свого становлення і самоствердження. Свобода як тяжкий обов'язок пам'ятати про права ближнього, як засіб проти присмерку та розгублення ідеалів і погляд на неволю як формуючий ідеали чинник розвитку народу з переродженням людини на раба і сотворенням людини з раба, нарешті, постання нації з безликої маси — хіба ці відкриття сучасної нашої культури не могли б зацікавити світ?

Західна цивілізація, яка втрачає національні прикмети, відчужується від християнської моралі, дедалі більше підлягає фінансовій диктатурі світових корпорацій і банків, могла б бути збагачена культурами центральноєвропейських народів, що несуть у собі енергію не шовіністичних, а здорових національних ідей з пошануванням людини за людяність і за непідвладність матеріальній мамоні.

Та не йдеться тут про нав'язування своєї культури Європі, а тільки про наш діалог з нею, що в ньому ми могли б і стати як рівня, і вчити, і вчитися, і пізнавати безперечні достоїнства нашого національного єства. Досвід нашої історії та культури говорить, що кінець національних держав — це велика ілюзія Західної Європи, їй треба було б повчитись у конструкторів "єдиного радянського народу", що розпався, хоч був злютований не лише злою волею кремлівських імператорів, а й необхідністю спільної війни проти німецького фашизму. Захід не бачить національної природи конфліктів, що ними сьогодні переповнений світ. Якщо боротьба чеченців за свою незалежність трактується як терористична акція або замовчується Заходом, то це знак, що не лише його політика, а й цивілізація — лицемірні та хворі, бо ці речі розділити неможливо.

Існування Української незалежної держави з усіма її вадами — це кардинальний історичний поворот, який дає нам шанс пізнати свої політичні хвороби, що нас супроводжували в минулому, оздоровитись у своїй колективній свідомості, зорієнтуватися, нарешті, на власні сили в будівництві власного самостійного життя. Ми повинні збагнути, хто ми є самі в собі і для самих себе, щоб це стало в очах інших націй, які дивляться на нас, правдою про нас.

А ми самі в собі маємо болючу тріщину-рану, бо належали одночасно до Заходу і Сходу, до двох протилежних історичних, культурних і релігійних напрямів, що є однією з причин нашого національного розладу. В. Липинський виводив з цього ідею українського месіанізму, яка полягала в тому, що нашому народові призначено об'єднувати й гармонізувати цивілізаційні східні і західні рухи. Час для цього ми втратили, бо не мали своєї держави, не оборонили наших західних сусідів од східної імперії; самі стали не тільки жертвою, а й опорою царської та радянської Росії в її загарбницькій політиці. Сьогодні наше призначення в тому, щоб вийти на прямий цивілізаційний контакт з Єв-

ропою, прийняти в політиці те, що відповідає нашому духові і нашій культурі ще відтоді, коли Київська Русь була в династичних зв'язках не з Візантією, а з Європою, а козацька держава будувалася вихованцями польських та західноєвропейських вищих навчальних закладів. Певна річ, при цьому необхідно триматися власних поглядів на головні загальноєвропейські моральні і духовні цінності. Світове покликання України сьогодні, мабуть, краще за нас розуміють народи, що визволилися з комуно-російського гноблення і сприймають нашу незалежність як Боже благословення для їхньої свободи. Якщо європеїзація України зможе позитивно вплинути на демократичний розвиток Росії, допоможе їй позбутися імперського синдрому і, хоч у це повірити важко, визнати de facto нашу державу як необхідну умову для її нового буття, то це було б великим, у романтичній термінології — месіанським досягненням нашого міжнародного призначення.

Наша національна ідея зазнавала каліцтва через те, що ми змушені були використовувати ворожнечу між нашими гнобителями у своїх визвольних цілях. Це було навіть причиною гордості, про що 1863 року в "Зазивному листі до української інтелігенції" писав Пантелеймон Куліш: "покіль стояли ми за Польщу, під п'ятою в ляха ізвивалась Москва, а як почали стояти за Москву, стала тогді Польща пищати під п'ятою москаля". Бити одного ворога службою іншому ворогові — наша трагедія, найстрашніший акт якої розігрався в Другій світовій війні під Бродами, де з обох боків ішли в атаку українці, одні — в німецьких, а інші — в радянських мундирах. Гіркішої іронії долі, мабуть, не зазнав жоден європейський народ. Орієнтація не на власні, а на союзницькі, як правило, непевні та хижацькі сили в здобутті державності розривала не тільки територію, а й духовний організм української нації. Мати лише одного ворога парадоксальним чином нам допомогла імперія, зібравши майже всі українські землі під своїм ярмом і, не хотячи, проти власної волі об'єднала визвольну енергію великого народу воєдино. Вже після розвалу СРСР деякі російські шовіністи визнали, що приєднання Західної України до Східної було помилкою імперії, інакше кажучи, її ненажерливість стала причиною її смерті.

З моменту постання Української держави українська ідея отримала могутній імпульс для нового життя, але він не був підтриманий всіма урядовими структурами. Носіями ідеї — і це велике наше досягнення — стали демократичні партії та громадські організації, що поставили своїм завданням працювати на відродження пам'яті про українську державність і на запровадження української мови у ті сфери життя, звідки вона була вигнана русифікаторами. Національна ідея перестала бути парафією радикального націоналізму, але, будучи зігнорованою владними інстанціями, вона змушена буде приходити за допомогою саме до нього, мати його напоготові, як зброю. Народ зобов'язаний боротися за своє життя. Він має право застосувати зброю не лише тоді, коли йому загрожують зброєю, але й тоді, коли його хочуть піддати політичній лоботомії, щоб вирвати з його мозку пам'ять про те, хто він є. Національний максималізм, однак, був би сьогодні для нас шкідливим, бо зростання української свідомості хотів би підігнати силою, нагадуючи дикуна, що палицею б'є й ламає дерево, аби воно швидше росло.

Особливо обережними ми повинні бути у сфері мовної політики, де кожен крок має бути обдуманий до найменших дрібниць. Але обдуманий крок належить зробити. Щороку на святі Незалежності має звітувати Президент і уряд, що зроблено для утвердження нашої мови як мови науки, освіти, виробництва, армії, торгівлі, підприємництва і засобів масової інформації. Українська мова для України ніколи не була тільки засобом спілкування, збереження фольклорних та літературних цінностей, творення філософсько-духовного коду нації. Вона була і, мабуть, ще довго залишатиметься політичною зброєю народу, кореневищем його державності. Теорія про те, що український народ не втратить своєї психічної оригінальності, втративши мову, тобто що українська ідентичність може бути сформована і на російській мові, є фантазією людей, що механічно порівнюють українців з ірландцями, які, втративши свою мову, зосталися собою і збудували навіть свою державу. Ці люди не враховують агресивності імперської психіки, якій служать російська мова й культура, а також і того факту, що українська нація збереглася завдяки своєму пісенному талантові. Ці люди не знають, що тепер ірландці намагаються відродити свою мову, розуміючи: без неї вони можуть втратити свою державність.

Психічний феномен українців за межами їхньої мови існує так само, як існує психічний феномен євреїв, котрі не знають своєї мови, але неможливо уявити собі Ізраїльської держави без Біблії і без мови, якою написано заповіти Мойсея. Заберіть у нас одного Шевченка, і всі національні храми на нашій землі почнуть падати. Це знають підступні антиукраїнські сили, що прагнуть із Кобзаревого чола зірвати ореол геніальності, вийняти державницьку душу з нашої мови.

В численних публікаціях наших політиків та істориків підкреслюється факт нерівнозначності сходу і заходу України на площині національного самоусвідомлення. Справді, схід більше зрусифікований, але такий погляд не позбавлений схематичності і перебільшення. На сході і на півдні України село розмовляє українською мовою, а суржик і примітивна російська мова є прикметою міста, поросійщеного робітництва і чиновництва. Опір українській мові чинять, як правило, не лише росіяни, а й малороси, які не ідентифікують себе ні з Росією, ні з Україною, а тільки з проміжною низькоосвіченою групою населення, що хоче жити в Україні, але за рабською інерцією служити Росії. Якби малороси відчули, що українська мова здатна відкрити для них двері до університетів, до престижних професій, до вигідного становища в суспільстві, що вона справді, як записано в Конституції, є державною мовою, вони заговорили б по-українськи. Пасивно українську мову знає кожен громадянин України, а до її активного знання і практичного вживання його може привернути активна проукраїнська політика нашої держави.

Схід більше русифікований, але й більше модернізований, ближчий економічними інтересами до Європи. Це впливає і впливатиме на кристалізацію його нинішньої розпливчастої українськості. На Сході кипить господарське життя, народжується промислова і хліборобська міць держави, виникають перейняті українською ідеєю нові політичні осередки. В цьому напрямі діють деякі вищі навчальні заклади, культурні центри та установи. Прикладом може бути журнал "Кур'єр Кривбасу", який став авангардним виданням українського письменництва [...]

За числом і різноманітністю своїх субетносів, за багатством своїх етнічних культур українці належать до великих народів. Політика окупаційних режимів, що намагалися розчленувати нашу націю, проголошуючи, наприклад, лемківський діалект русинською мовою, а гуцульську етнічну неповторність — належною до польського чи румунського етносвіту, зазнала краху. Ми повинні дбати про збереження і розвиток етнічної багатогранності нашого народу, бо в самопізнанні нації велике значення має подив од усвідомлення її неосяжності.

Спільної свідомості, збудованої на пізнанні правди про свою Батьківщину, українці ще не мають. Це головна причина політичних непорозумінь, розбіжностей, конфліктів між національно свідомими суспільними формаціями і оглухлою до національних проблем владою. Відсутність такої свідомості зумовлює існування ідеологічного хаосу в Україні, а це загрожує українській державності.

Спільна свідомість нації, здатна внести в поведінку більшості громадян впевненість у тому, що за всіх соціальних і політичних неузгоджень між ними існує для них єдине, недискусійне начало їхнього роду, їхньої мови і духовної екзистенції, — це і є розвитком національної ідеї. У Польщі ніхто не робить собі трагедії з того, що до влади прийшли колишні комуністи, бо всі громадяни знають, що жоден їхній уряд не працюватиме супроти національних польських інтересів. Практика показує, що лівий уряд наполегливо продовжує лінію правого уряду в головних питаннях зовнішньої та внутрішньої політики. Якщо правиці вдалося здобути для Польщі членство в НАТО, то лівиця все зробила, щоб Польська Республіка якомога швидше стала членом Європейського Союзу.

Так відбувається в усіх державах, де національна ідея пронизує, об'єднує, виховує різні соціальні верстви і політичні сили, хоч при цьому не відбирає в них права виступати зі своїми поглядами, вимогами, концепціями стосовно внутрішнього і зовнішнього облаштування країни. Національна ідея в розвинених демократичних суспільствах виступає як регулюючий фактор, що не допускає до пророкованих марксистами революцій, розриву народів по межі, що ділить багатих і бідних.

Спільна свідомість українського народу, хоч повільно, та все ж формується на наших очах силою обставин його територіальної, економічної, мовної і культурної зібраності. Схід поволі, але все ж переймає політичну культуру

заходу України, а захід приймає досвід національної витривалості, що його протягом століть під московським караулом набула Східна Україна. Йдучи назустріч одна одній, шануючи одна одну, переймаючи одна від одної регіональні традиції патріотичного змісту, всі України, від Закарпатської до Слобожанської, обов'язково зійдуться в українській ідеї і об'єднаються в нерозривній єдності нашого народу [...]

Це — альфа і омега української ідеї: створити націю, об'єднану не лише історичною пам'яттю, мовою і культурою, а й залученням кожного громадянина до реалізації своїх здібностей, до конкретної праці на будівництві демократичного суспільства і національної держави. Але сьогодні сотні тисяч українців будують не Україну, а Європу і Росію, і марно сподіватися, що всі вони колись навернуться до власного дому. А тих, хто вже тепер повертається в домовинах, стільки, що, здається, ніби всі вони побували не на чужій роботі, а на війні.

Сьогодні ми маємо ситуацію, яку передчував В. Липинський, ще 1919 року пишучи: "Що буде, коли кожна наша демократична партія буде в поняття нації на Україні вкладати інший культурний, соціальний, економічний і політичний зміст і прийнятими в демократіях методами буде при свому усвідомленні народу паскудити поняття нації, яке пропагують і усвідомлюють її політичні противники?"[14] Видатний наш державник також вважав, що ідея нації не може бути знаряддям політичної внутрішньої боротьби. А як нам дійти до такого стану, коли поняття української нації буде однаковим для українського Президента, парламенту, уряду, для партій, що йдуть із владою, і для партій, що йдуть проти неї? Поняття рідної нації повинне бути в загальних рисах для всіх українців однаковим, недоторканним, священним, як святая святих в давньоєврейському храмі. При нашій розгнузданій демократії, яка дозволяє партіям з антиукраїнським нутром діяти на повалення нашої державності, численним засобам масової інформації — русифікувати Україну, а самій владі — бути ніби за межами національної ідеї, ми маємо покладатися на інстинктивну, стихійну волю до життя нашого народу, на розвиток у інтелігенції і в новоутворюваному середньому класі державницьких сил.

Нашу національну свідомість причаєні вороги намагаються підступними ін'єкціями песимізму і нарікання на незалежність довести до повного затьмарення. В уколах докторів з добре відомих спецслужб, а також у блекоті домашніх язикомовних знахарів схована трутизна політичної роздратованості, зневаги і навіть ненависті до власної держави, яка нібито стала головною причиною бідності і вимирання українського народу [...]

Зберегти і зміцнити почуттям батьківщини свою державу — це завдання нашої інтелектуальної та політичної еліти, зрештою, завдання нашого народу, якщо він хоче бути нацією, успішно конкурувати з могутніми сусідами в усіх сферах життя. Тільки Українська держава, в якій домінуватиме національна ідея, дасть нашому народові світлу будущину і невмирущість. Тільки за умови тривалого, не обриваного існування Української держави неподільність України та її суверенітету стане моральним законом і незаперечною істиною для наших громадян і для всього світу [...]

Ми дуже довго були в національному поневоленні, тому дуже довго за часів Української держави будемо жити під натиском тривоги за її існування і нормальний розвиток. Ми тепер нагадуємо ізраїльське плем'я, що вирвалося з єгипетського дому неволі в голодну пустелю, втрачає віру в обітовану землю, але рухається вперед за огненним стовпом, який веде через піски розчарування і зневіри до повноцінного, творчого, національного життя. Цим огненним стовпом і є українська ідея, яка нас живить, скеровує і надихає вічним світлом.

Київ, Конча-Озерна

1 Видавничий дім "КМ Академія", 2002 р. "Українська національна ідея" — лекція, прочитана 1 вересня 2002 р. перед студентами й викладачами Києво-Могилянської академії. Текст лекції подано з незначними скороченнями. — Ред. журн.

2 *Франко Іван.* Україна іггесіепіа // Тисяча років української суспільно-політичної думки. — К., 2002. — Т. V (2). — С. 268.

3 *Шевчук Валерій.* Суспільно-політична думка в Україні від 1710-го по 90-і роки XVIII ст. // Тисяча років української суспільно-політичної думки. — К., 2002. — Т. IV (1). — С. 9.

4 *Козачинський Михайло.* Філософія аристотеліанства // Тисяча років української суспільно-політичної думки. — К., 2002. — Т. IV (2). — С. 28.

5 Тисяча років української суспільно-політичної думки. — К., 2002. — Т. V (1). — С. 259.

6 *Там само.* — Т. VI. — С. 31.

7 *Там само.* — С. 68.

8 *Там само.* — С. 84—85.

9 *Кравченко Богдан.* Соціальні зміни і національна свідомість в Україні XX ст. — К., 1997. — С. 195.

10 *Костомаров Н.* Две русские народности. — К., 1991. — С. 69.

11 *Леслі А.* Паї. Аналіз державної політики. — К., 1999. — С. 24.

12 *Чепелли Д., Оркень А.* Проблемы Восточной Европы. — Вашингтон, 1992. — № 35—36. — С. 179.
13 *Колаковський Л.* У пошуках варвара: Дванадцять польських есеїв. — К., 2001. — С. 213—214.
14 *Липинський В.* Листи до братів хліборобів // Тисяча років української суспільно-політичної думки. — К., 2002. — Т. VI. — С. 468.

This article is an analysis of the historical development of national idea as general term and the role that it plays in the formation of the ethnos. The author is trying to give a detailed overlook of the development of the Ukrainian ethnos by analyzing some important and complicated historical events. At the same time author is concentrating an attention of the readers on the most important questions of contemporary times (including Europiazation of Ukraine, language issue, particularities of Ukrainian East and West and its unity). He underlines the importance of the understanding of the fact that Ukrainians have common conciseness independently from their geographical location.

НАТХНЕННИЙ ТРУДІВНИК НА НИВІ НАЦІОНАЛЬНОГО ВІДРОДЖЕННЯ УКРАЇНИ (народознавчі сюжети у мемуарній та епістолярній спадщині Євгена Чикаленка)

Інна СТАРОВОЙТЕНКО

Сьогодні, в умовах інтенсивного відродження духовних джерел українського минулого, особистісної галереї справжніх його творців, актуальним завданням стало всебічне дослідження діяльності багатьох маловідомих і тривалий час непопулярних, але заслужених і гідних історичної пам'яті постатей. До їх чисельної когорти належить і велична та колоритна постать Євгена Харлампійовича Чикаленка (1861—1929), активного учасника українського руху поч. XX ст., громадсько-політичного діяча, мецената, фундатора української преси, популяризатора агрономічних знань українською мовою та палкого патріота, над усім життям та діяльністю якого панувала українська ідея, глибока національна свідомість та переконаність у самобутності народу, до якого він належав і багатьма рисами ментальності якого пишався.

Ім'я цього заслуженого українця поступово повертається в історичний літопис і займає на його сторінках належне йому місце: досліджується життєпис Є. Чикаленка, у його контексті розкриваються сторінки багаторічної й наполегливої праці діяча на різних теренах суспільного життя. Для неї він не шкодував ні моральних сил, ні коштів, бо був "наскрізь громадською людиною", кожен український захід переживав всім своїм єством. Окремі справи ставали змістом життя Євгена Харлампійовича, часто від їх успіху залежали його настрій та самопочуття. Є. Чикаленко увійшов в історію ще і як "український Дон-Кіхот, головний ткач матеріальної тканини поч. XX ст."[1], який любив свою справу не лише до глибини душі, а й до глибини власної кишені.

У добу зневажливого ставлення до українства, його шовіністичних переслідувань на рівні безпрецедентних у світовій історії урядових указів про заборону української мови в навчальних закладах та видавничій сфері Є. Чикаленко і його однодумці намагалися подолати зневагу до мови народу, як "мужицької" та "низькорозрядної", відродити й популяризувати рідне слово у виданнях для масового читача. У контексті цих завдань Є. Чикаленко власними коштами заохочував до українського письменства тих майстрів пера, які були українцями, але через матеріальні обставини змушені були працювати на чужій літературній ниві. Діяч вважав, що талановито написані, цікаві за змістом українські художні твори повинні були захопити читача, довести літературну красу та довершеність рідного сло-